

Col·loqui: Cooperació amb el Tercer Món

OBRINT ELS ULLS AL MÓN

Borja Corcóstegui

Fundació Ulls del Món

LA COOPERACIÓ EN OFTALMOLOGIA

Tradicionalment la cooperació mèdica en el món ha estat motivada, en primer lloc, per aconseguir el control de les patologies més greus i les malalties infeccioses i per donar assistència i ajut sanitari en situacions d'emergència. En els últims temps aquesta cooperació també s'ha enfocat cap a altres camps, com són l'atenció a les poblacions en situació de vulnerabilitat com a conseqüència de desastres naturals.

Les malalties dels ulls han rebut, històricament, una atenció escassa i pobre perquè no es considerava que es tractés d'una prioritat vital. Però recentment han començat a aparèixer institucions i organitzacions que faciliten també assistència oftalmològica als països més mancats de recursos.

Es calcula que en el món hi ha uns 37 milions de persones que pateixen ceguesa i 124 milions tenen una visió baixa. Per tant hi ha més de 160 milions de persones que tenen deficiències visuals greus. Sabem, a més, que 1.4 milions d'aquests malalts tenen menys de 15 anys i que en el 75 % de casos aquesta ceguesa es pot curar o prevenir amb tècniques que són relativament senzilles pels països desenvolupats, però a les que els països pobres, i el 90 % de cecs viuen en països amb pocs recursos, no hi tenen accés.

NAIXEMENT DE LA FUNDACIÓ ULLS DEL MÓN

El mes de gener del 2001 Rafael Ribó, que havia estat convocat pel govern de la República Àrab Saharai Democràtica (RASD), per a visitar els campaments de refugiats saharauis, em va invitar a acompanyar-lo a Tindouf, al sud d'Algèria. En els campaments de les Nacions Unides hi havia com a refugiats els habitants dels territoris del Sahara Occidental que havien estat pertangut a Espanya fins a l'any 1976.

Durant el temps d'estada en els campaments, i acompanyat per la doctora Isabel Nieto i un equip d'òptics, infermeres i instrumentistes, vàrem poder realitzar una tasca assistencial relativament important, fent intervencions amb els materials i els equips portàtils que havíem dut amb nosaltres. També vàrem poder comprovar la situació oftalmològica en els campaments i copsar les necessitats que tenia la població en matèria oftalmològica.

Amb les operacions de cataractes vàrem observar el gran benefici que es podia proporcionar als malalts saharauis. Ens va sorprendre la seva actitud quan recuperaven la visió, després d'anys de ceguesa, atès que sense la nostra intervenció no haurien tingut cap possibilitat de recuperar la visió. Així va treballar la primera comissió mèdica en els campaments, comprovant l'interès que aquesta cooperació tingués continuïtat.

El mateix any 2001 vàrem impulsar la creació d'una fundació, a la que es va donar el nom "*Ulls del Món*", per medi de la qual es volien organitzar equips de treball per dur l'assistència oftalmològica prop dels desvalguts. Es va constituir un patronat, com a òrgan de govern de la fundació, per vetllar pel compliment d'aquesta tasca i definir les línies estratègiques que calia dur a terme. Aquesta patronat va delegar el desenvolupament de les tasques immediates en un comitè executiu. Ara hi participem cinc persones: el president del patronat, Rafael Ribó; jo mateix com a vicepresident; Ramon Bergós, secretari; Núria Ramon, directora executiva de la fundació i Vicenç Capdevila. Ens reunim una vintena de vegades a l'any.

La Fundació no es pot regir sense un òrgan operatiu i des del començament es va disposar de professionals encarregats de la gestió i coordinació dels projectes. L'equip operatiu va estar primer en una oficina petita, i ara té la seu al carrer de Tamarit 144 de Barcelona, on hi ha un local ampli per a guardar els materials i equips oftalmològics. Ara l'equip operatiu està format per 14 professionals. El Comitè mèdic, que presideixo, es cuida de l'assessorament oftalmològic a l'equip operatiu i està format per quatre membres supervisors: el Dr. Josep M. Rafart que porta el programa Ulls del Sàhara; el doctor Andreu Muller-Thyssen, pel programa Ulls de Moçambic; el Dr. Josep Joan Martínez Toldos, pel programa Ulls de Bolívia, i la Dra. Isabel Nieto responsable del programa Ulls de Gaza. Després s'hi ha incorporat el Dr. Ricard Casaroli, amb funcions de secretari i responsable d'impulsar les activitats de formació.

ELS VOLUNTARIS

Ulls del Món no podria fer la seva tasca si no tingués voluntaris:: uns set-cents han mostrat el seu interès per a col·laborar i entre 100 i 120 participen cada any en les activitats de cooperació

programades. Entre els voluntaris hi ha oftalmòlegs, anestesiològs, infermeres, instrumentistes, optometristes, tècnics d'equips, logístics i professionals no sanitaris. Tots hi aporten el seu temps i coneixements de manera altruista.

PROYECCIÓN INTERNACIONAL I EXTENSIÓN TERRITORIAL

Per tal de seguir creixent i acostant la Fundació als voluntaris de fora de Barcelona hem obert delegacions al País Basc, Andalusia i València. Això ens permet millorar la coordinació amb els col·laboradors de cada lloc. També hi ha un nucli territorial a Lisboa, on un nombre important de professionals estan disposats a col·laborar amb Ulls del Món.

Durant els últims anys hem conjuntat l'esforç amb més de 80 organitzacions internacionals que conformen l'Agència Internacional per a la Prevenció de la Ceguesa (IAPB), de la qual la nostra Fundació és membre del Consell per medi del programa "*Visión 2020: El derecho a ver*". És tracta d'una iniciativa conjunta de la IAPB i la OMS amb la finalitat de lluitar contra la ceguesa evitable en els països més vulnerables abans de l'any 2020. Així hem estat presents a la major part de congressos de l'Agència en els últims temps.

PROGRAMES DE COOPERACIÓ I DESENVOLUPAMENT

Ulls del Món té la voluntat de portar el coneixement i la tècnica oftalmològica als territoris més pobres del món. Ara tenim tres programes ben desenvolupats, els del Sàhara, Moçambic i Bolívia i dos en procés de formació: els de Gaza i Mali.

El que es fa primer són viatges de prospecció per estudiar les necessitats de cada territori en matèria oftalmològica i posar-nos en contacte amb les autoritats sanitàries i organitzacions de salut de cada país, per a desenvolupar conjuntament programes de cooperació. El programa més antic és *ULLS DEL SÀHARA* que actua en els campaments de refugiats de les Nacions Unides a Tindouf, Argèlia, on el poble saharauí viu en situació d'exili des de fa 30 anys, amb una dependència absoluta de l'ajut humanitari internacional. Les condicions de vida a la zona desèrtica de Tindouf són extremadament difícils per la duresa del clima, la freqüència de les tempestes de sorra i l'escassetat de l'aigua.

En els campaments hi manquen unes estructures adequades d'assistència sanitària, i les deficiències higièniques, alimentàries i farmacològiques entre la població fan que aquesta sigui més vulnerable front a les malalties.

Gràcies a l'activitat de la Fundació s'ha instal·lat una consulta a l'hospital principal dels campaments (Hospital de Rabuni) i en diversos assentaments (wilayas) on es poden examinar els malalts amb els equips que podem fer servir a la societat del nostre entorn. Els malalts que necessiten tractaments més especials són derivats a l'Hospital

Nacional de Rabuni, on poden ser estudiats, intervinguts i tractats amb instrumental modern, pels membres de les comissions mèdiques.

En els últims anys s'ha creat a més una tarja sanitària per a poder identificar els malalts amb patologies oculars. Hem d'assenyalar que ha baixat molt considerablement la ceguesa entre la població, principalment la deguda a cataractes. També s'han tractat altres patologies i alguns malalts, en els casos més greus que no es podien tractar "*in situ*" els hem evacuat als nostres hospitals i clíniques.

ULLS DE MOÇAMBIC és el segon programa. Es va implementar a la ciutat de Maputo i la província d'Inhambane. Des de 1994, després de 12 anys de guerra colonial i 16 de guerra civil, el país ha viscut diverses eleccions generals i s'ha consolidat, poc a poc, un procés de democratització. Malgrat els avenços la majoria de la població no percep millores significatives en les seves condicions de vida, el 70 % de la població està per sota dels límits de la pobresa. Els recursos sanitaris són insuficients i les condicions de vida poc saludables: un 43 % de població no té accés a l'aigua potable, i l'esperança de vida, al naixement, és de 42 anys. Es calcula que en el país hi ha als voltants de 180.000 persones cegues i més de 70.000 tenen problemes oculars, deguts principalment a les cataractes.

L'activitat de la Fundació se centra en la dotació i formació del personal del servei d'oftalmologia de l'hospital central de Maputo, i a més en l'atenció oftalmològica de la població de la província d'Inhambane. Tenim també, des de l'inici del programa el 2002, el suport del ministeri de salut del govern del país.

El programa *ULLS DE BOLÍVIA*, començat el 2003, actua a la El Alto, una ciutat satèl·lit de La Paz. Està situada a 4.200 metres d'alçada, el que pot afectar a la salut dels professionals d'altres països, que no hi estem acostumats. Bolívia és el segon país més pobre de l'Amèrica Llatina, després d'Haití. El 70 % de la població viu en situació de pobresa, sense accés a serveis bàsics d'educació ni salut, i sense uns ingressos mínims per a mantenir-se. Les condicions sanitàries són molt deficientes i més a les àrees rurals. Només el 25 % de la població té accés a l'assistència sanitària, i la manca d'atenció oftalmològica en les institucions públiques, sovint és total.

Les nostres accions d'atenció oftalmològica comprenen la població de tot el municipi d'El Alto i estem formant en les subespecialitats oftalmològiques als professionals locals. El ministeri de Salut i Esports de Bolívia, l'Institut Nacional d'Oftalmologia, el Directori local de salut de la ciutat de El Alto, i la pròpia municipalitat són les institucions que estan implicades en aquest projecte.

El progrés del programa *Ulls de Gaza* ha estat interromput, després del primer viatge de prospecció fet per la doctora Isabel Nieto, en el qual s'havien fet contactes importants i s'havien definit les línies d'actuació. La situació política i bèl·lica de la franja de Gaza (Palestina) impedeix el desenvolupament amb normalitat del programa.

Ulls de Mali és un projecte en estudi. Fa poc hem fet un primer viatge de prospectiva que ens ha demostrat les possibilitats ben positives, per desenvolupar un programa de cooperació, que permeti la millora de la qualitat de vida dels ciutadans d'aquell país, que com els

altres també viu en una situació de greus deficiències d'atenció sanitària i oftalmològica.

COM FUNCIONA UNA COMISSIÓ MÈDICA SOBRE EL TERRENY?

Les primeres comissions que vàrem organitzar des d'Ulls del Món es basaven en el voluntarisme dels professionals que ens uníem en grups de treball i viatjàvem a llocs on ja hi havia algun equip bàsic d'oftalmologia, a més que ja portàvem la major part dels instruments i material. Només teníem el suport d'algunes persones que s'encarregaven de la logística per a l'organització del viatge.

Amb la professionalització d'Ulls del Món hem passat a una gestió i execució dels programes més organitzada, eficient i coordinada, i així el material l'anem enviat durant tot l'any a cada territori i allà es guarda fins que s'ha d'utilitzar. A més hem establert protocols d'atenció oftalmològica, centrant la nostra tasca, tal com prioritza l'OMS, en la cirurgia de la cataracta. Hem dotat els centres locals de salut amb consultoris d'exploració, dotats de material específic, com són projectors d'optotips, capses de proves per a fer les correccions òptiques, instruments per a examinar les parts anterior i posterior de l'ull (fons d'ull), tonòmetres d'aplanació i d'indentació, oftalmoscopis monoculars i binoculars, etc.

També hem equipat els quiròfans amb microscopis quirúrgics moderns, instruments de facofragmentació, i caixes de cirurgia. El material per llençar es va refent i es tracta de fet de mantenir un estàndard de qualitat semblant al que tenim en els nostres centres d'aquí. Les persones amb dèficits oculars, i sense recursos, vénen als consultoris, són examinades i se'ls procura el tractament adequat o són operades, segons els casos. Normalment un dels oftalmòlegs de les comissions de treball examina els malalts i l'altre fa els tractaments quirúrgics. La participació d'oftalmòlegs especialitzats en oculoplàstica i glaucoma en algunes comissions també ha estat molt positiva en alguns casos. Generalment les comissions duren 15 ó 20 dies, en funció de les necessitats de cada projecte i també s'ajusten a la disponibilitat de temps del personal que es desplaça. Quan la comissió ha acabat la seva tasca les persones encarregades de la logística fan un recompte-inventari de tot el material que s'ha utilitzat i informen del que cal refer. A més els professionals que hi anem escrivim informes i detallem l'historial clínic dels malalts a fi de que la comissió següent pugui continuar l'activitat i fer un seguiment precís de cada malalt. Així, amb la successió de les comissions, es pot donar continuïtat al treball i aconseguim estàndards de qualitat que no s'obtidrien si no hi hagués aquestes rotacions.

INTERVENCIONS QUIRÚRGIQUES

Els resultats quirúrgics varien en cada projecte en funció de les particularitats dels serveis de salut locals i les necessitats de cada

país. Des de l'any 2001, a l'Hospital nacional de Rabuni, dins del programa Ulls del Sàhara, s'ha fet 1.300 operacions quirúrgiques. A Moçambic se n'han fet gairebé 2.800 des de l'any 2002, treballant a un ritme molt alt i a El Alto (Bolívia) les intervencions quirúrgiques, des del 2003, són més de 900.

CONSULTES I REVISIONS

En aquests sis anys s'han atès unes 15.500 persones en els campaments de refugiats saharauis, la majoria amb ceguesa per cataractes, però també malalts amb conjuntivitis greus, glaucoma, pterigion i altres patologies oculars.

El tracoma és un dels mals endèmics d'aquest territori tan àrid, afavorit per la manca d'higiene, la calor i la deficiència d'aigua. Pel seu seguiment ha estat molt eficaç la implementació de la tarja oftalmològica, i la informatització i actualització de la base de dades, que ha estat molt positiva pel seguiment d'aquests malalts.

A l'hospital provincial d'Inhambame i a l'hospital central de Maputo les comissions mèdiques d'Ulls del Món han examinat, i reconsultat, més de 8000 pacients, des de l'any 2002.

I a l'hospital municipal bolivià-holandès han passat per la consulta més de 15.000 malalts durant els últims 4 anys. A més, recentment, l'hospital s'ha dotat d'un oftalmòleg local que ha pogut atendre, amb el suport d'Ulls del Món, més de 5000 malalts en els períodes entre comissions.

FORMACIÓ DE PERSONAL LOCAL DES DE BARCELONA

Un dels objectius que sempre hem volgut aconseguir és donar continuïtat als nostres projectes. Treballem amb la idea que, a mig termini, l'atenció oftalmològica a les persones sense recursos es podrà fer des dels seus propis serveis de salut i per això la formació de personal local ha de ser una de les línies estratègiques bàsiques de la Fundació. Des del començament hem format, a l'estat espanyol, metges com a especialistes en oftalmologia i oftalmòlegs amb diferents subespecialitats: un saharauí, tres de Bolívia i quatre de Moçambic. Aquests metges han passat períodes d'alguns mesos sobre el terreny, per tal de completar la seva formació i veure com es pot millorar l'activitat oftalmològica adaptant-la a les característiques de cada país. I també ha estat positiu pels professionals d'aquells països, el fet de conèixer com es treballa en els diferents centres del nostre. En aquest sentit hem tingut el recolzament dels responsables de l'Hospital de l'Esperança, l'Hospital municipal d'Hospitalet del Llobregat, els Hospitals de Sant Pau, Clínic i de la Vall d'Hebron, l'Institut de Microcirurgia Ocular de Barcelona, i altres centres de Catalunya i fora.

En els últims temps també hem endagat el Cybercampus Ulls del Món. És un sistema innovador de formació, per medi de

videoconferència, que s'emmarca en el programa Ulls de Bolívia. Les sessions de formació són impartides per subespecialistes espanyols i han comptat amb l'assistència de molts oftalmòlegs de Bolívia. Han estat ben acollits per l'Institut Nacional d'Oftalmologia d'aquell país.

FORMACIÓ "IN SITU"

Des del començament de la Fundació hem demanat als professionals voluntaris que viatgen amb les comissions mèdiques que formin al personal local, al mateix temps que fan la seva activitat, i també que dediquin un temps a la formació teòrica. En aquest sentit en els campaments de refugiats saharauis hem capacitat als tècnics d'optometria general i pediàtrica i ara ja hi ha 13 òptics que treballen en els diferents assentaments, estudiant la refracció de la població. Tenen també una formació bàsica en oftalmologia per a poder enviar els malalts amb patologies oculars a l'hospital de Rabuni.

A més s'han fet cursos de formació per a infermeres i instrumentistes, i s'han impartit xerrades de divulgació per a prevenir les malalties oculars entre la població

A Moçambic les activitats s'han centrat principalment a l'hospital central de Maputo, on s'han format en subespecialitats oftalmològiques a titulars i residents, concretament en el camp de l'oculoplàstica, retina i les tècniques de facoemulsificació. Per medi d'aquests cursos s'estan aconseguint bons resultats, atès que s'ha ampliat els coneixements dels professionals locals. Tenim la petició de continuar amb aquests cursos, per part dels responsables sanitaris locals. També s'ha format personal auxiliar i delegats comunitaris per a la detecció de patologies oculars bàsiques, en diverses parts del territori, facilitant el tractament preventiu i derivant si cal els casos greus als hospitals.

El programa Ulls de Bolívia ha completat la formació d'oftalmòlegs bolivians, en el marc del programa Cybercampus Ulls del Món amb sessions teòriques a l'Institut Nacional d'Oftalmologia. També s'han fet activitats de formació a l'hospital bolivià-holandès de El Alto, que s'han impartit al personal de quiròfan i a oftalmòlegs i infermeres del servei. Els temes s'han centrat en la cirurgia de la cataracta, oculoplàstica, implantació de pròtesis oculars i la facoemulsificació. També s'ha orientat sobre la utilització del biòmetre, necessari pel càlcul de les lents intraoculars.

PREVENCIÓ DE PATOLOGIES OCULARS

La prevenció de les malalties dels ulls, en els territoris en els que col·laborem, sovint queda fora de l'abast dels serveis públics de salut. Les autoritats sanitàries locals enfoquen poques vegades les necessitats de prevenció i per aquesta raó les hem inclòs en els nostres programes de cooperació com una

estratègia clau pel desenvolupament oftalmològic de les comunitats.

En els campaments saharauis de Tindouf s'ha treballat, en els últims anys, de forma molt significativa amb la població infantil. S'han fet campanyes de prevenció ocular per a tots els nens, a totes les wilayes, aportant el tractament pels casos de conjuntivitis crònica, per tracoma, i facilitant la correcció ocular. Així podem evitar la progressió d'alteracions que en un futur comportarien dèficits de visió i altres complicacions. Igualment s'han fet xerrades de sensibilització per a la prevenció, principalment del tracoma.

A Moçambic s'han fet xerrades específiques sobre cures postoperatòries pels malalts de l'hospital d'Inhambane i els seus familiar, per tal d'evitar infeccions i facilitar la tramesa de coneixements sobre atenció ocular bàsica.

A El Alto, Bolívia, també s'han fet xerrades de sensibilització, explicant anatomia i fisiologia ocular, com una formació general, posant èmfasi en la protecció de l'ull per a prevenir les malalties. S'han dirigit principalment a col·lectius implicats en la docència i atenció a nens d'escola.

CAPTACIÓ DE FONDS I CONSCIENCIACIÓ DE LA NOSTRA SOCIETAT

Durant l'any 2007 la Fundació ha estat present en quatre congressos professionals, on ha informat dels projectes de cooperació en que està implicada. També s'han fet quatre exposicions fotogràfiques, per a sensibilitzar a la població del nostre medi, sobre els problemes sanitaris en els països amb els que col·laborem i les possibilitats de millora. El reportatge més significatiu ha estat fet pels fotògrafs Manuel Esclusa i Núria Andreu, exhibit els mesos de març i abril de 2007 a La Pedrera de Barcelona amb el títol *"Obrint els Ulls al Sàhara. Cinc anys de lluita contra la ceguesa evitable"*. La van visitar més de 7.500 persones.

A més Ulls del Món ha aprofitat la celebració anual del Dia Mundial de la Visió per a fer conèixer la situació de la ceguesa al món i la seva repercussió en la qualitat de vida de les persones. També s'han fet xerrades informatives a diferents punts de l'estat espanyol per a fer conèixer el nostre treball en els mitjans de comunicació.

El pressupost per l'any 2007 és de 1.300.000 euros, dels que un 60 % aproximadament prové de donacions de particulars, empreses i entitats privades i l'altra 40 % d'organitzacions públiques. El 80 % dels ingressos es destina directament a programes de cooperació i sensibilització i la resta a les despeses d'administració, comunicació i captació de fons. En aquest sentit Ulls del Món dedica la major part dels seus ingressos a la captació i implementació directa dels programes. Cal destacar tanmateix la implicació i treball altruista de molts voluntaris que, des de la seva disciplina professional, aporten els seus granets de sorra per aconseguir un desenvolupament correcte de totes les activitats.

CONCLUSIÓ

La necessitat que hi ha en el món de fer accions de prevenció, i tractament, per a lluitar contra la ceguesa evitable, o curable, és molt gran. Per sort la nostra especialitat no necessita estructures sanitàries gaire complexes per a treballar i amb equipaments moderns es poden fer accions molt útils en països llunyans.

El treball d'Ulls del Món, a cada país, ha de tenir continuïtat per aconseguir un seguiment correcte dels malalts i en aquest sentit, des de l'any 2001, hi ha un desplaçament continuat de comissions mèdiques, que permet crear les condicions necessàries per a disminuir la incidència de les patologies oculars.

La formació en les tècniques oftalmològiques de personal local i la

dotació dels centres de salut amb material i equips pel desenvolupament de la pràctica quirúrgica, refractiva i de consulta, són punts claus per avançar per al desenvolupament de la salut ocular en els països més pobres del món. Ulls del Món ajuda per a que les persones amb deficiències visuals, i sense recursos econòmics, puguin rebre una atenció oftalmològica de qualitat per part dels seus propis serveis sanitaris.

Hi ha altres organitzacions, vinculades generalment a algun cirurgia concret, que també fan activitats molt puntuals d'atenció oftalmològica "*in situ*". Ulls del Món es diferencia pel seu compromís amb la població i les autoritats dels països amb els quals col·labora, treballant per a la sostenibilitat de les diferents accions en els llocs més necessitats.